

Teodozja Rittel

Model lingworealioznawczy i kulturowy w tekstach Elżbiety Drużbackiej (na przykładzie leksemu *chleb*)¹

1. Obraz rzeczywistości pozajęzykowej XVII–XVIII wieku w domenie CHLEB

Wpisanie CHLEBA w obraz rzeczywistości XVII–XVIII wieku wiąże zagadnienia polityczno-społeczne, ustrojowe i kulturowe². Jest to ujęcie antropologiczno-kulturowe, a także realioznawcze i lingworealioznawcze, w którym chodzi o wyodrębnienie przedmiotów rzeczywistości i ich opis lingwistyczny³.

W modelu lingworealioznawczym i kulturowym opisu języka pojęć gospodarczych (związanych z *chlebem*) umieszczamy: relewantne elementy rzeczywistości (*czas żniwa*) i relewantne elementy kultury ludowej Słowian⁴ i ich języka, na przykład *zadruga*⁵, por. określenie *czas żniwa* u Drużbackiej:

*czas żniwa*₁: SF I 151: pora czego; SGPK VI 446: *żniwny* ‘dotyczący żniwa’ „Berło to prawie w żniwny miesiąc”; *żniwo*, Kuj II 286 „Przede *żniwy* ‘przed żniwami’; „*na poźniwach*” ‘na czas po żniwach’, „Gospodarz wyprawił *żniwo*” Pozn I 160.

ED₁: Cieszy *czas żniwa* ubogiego chłopka [...],
Co raz podnosi związanego snopka,
Probując jeźli ciężki, wiele waży

Bobr I 11, 29–30;

*dość chleba*₂: SF I 183: dosyć, dość, dostatecznie, ‘w miarę mieć kogo lub czego’;
LI 498: dostatek, majątek wystarczający ‘ma dostatek wszystkiego’

¹ Jest to fragment książki T. Rittel, *Elżbieta Drużbacka, Gramatyka poetyckich konstrukcji argumentacyjnych* (w druku).

² *Polska XVII wieku Państwo. Społeczeństwo. Kultura*, red. J. Tazbir, Warszawa 1969.

³ T. Rittel, *Model opisu języka pojęć prawnych w tekstach literackich E. Drużbackiej*, [w:] *Język w urzędach i sądach*, red. M.T. Lizisowa, Kraków 2006, s. 197–220, zwłaszcza hasło *plon*, s. 210.

⁴ K. Moszyński, *chleb*, [hasło w:] *idem, Kultura ludowa Słowian, cz. 2: Kultura duchowa*, Warszawa 1968, s. 288, 290, 398, 597 i in.

⁵ S.J. Rittel, *Wspólnotowość w środowisku wiejskim*, [w:] *Wkład ruchu ludowego w przeobrażenia oświaty i szkolnictwa na wsi*, Kielce 2002, s. 399–413.

Cn Ad 204, przykład z XVII w.; NKPP I 250: *dość mieć chleba* ile komu trzeba – J. Kochanowski, *Pieśni* I 5, przykład z 1586 r.:

ED₂: Zkąd ma prognostyk opatrności nieba,
 Że z żoną, z dziećmi dość będzie miał chleba⁶

Lato, Bobr I 12, 1–4;

sprzęt z b o ż a₃: SF II, 189: sprzątanie z pola, plon zbóż, „Pracować przy sprzęcie”, np. żyta i „Zwozić sprzęt do stodół”. NKPP III 842: „Kto chce zbierać musi siać”, „Jako więc kto sieje, tak też żniwo bywa”, Rej ŻJ 62, przykład z 1545 r.:

ED₃: Tylko co wyszedł ten mandat od tronu,
 Co żywo biegnie jak wojsko na czatę,
 K a ż d e się schyli do swego zagonu [...],
 Gdzie okiem rzucisz p e ł n e p o l a l u d z i,
 I niby mrówki, s a m t o t a m⁷ biegają,
 Nic ich ta praca nie gnębi, nie trudzi ‘sprząta zboża’

Lato, Bobr I 11, 17–25.

Jak pisze Kazimierz Moszyński⁸, społeczność typu wiejskiego jest wspólnotą genetycznie samorządową, autonomiczną, która przetrwała w świadomości narodów słowiańskich jako *zadruga*⁹. Określenie *zadrugi* ma też *Słownik języka polskiego* tak zwany warszawski: SWar VIII 67: *z a d r u g a* – ‘serbskie stowarzyszenie rolne, oparte na pokrewieństwie członków naturalnym i przybranym’.

W s p ó l n o t a ż n i w w semantyce Anny Wierzbickiej przynależy do jednostki elementarnej WSZYSTKIE, WSZYSCY¹⁰.

Wraz ze sprzętem zboża w języku Drużbackiej ujawniają się obrazy struktury społecznej wsi z połowy XVIII wieku, por. np.:

p o d e p r z e ć c h a t ę₄: SF I 700: co czym, dom *belkami*, d r z w i *kołkiem*:

⁶ K. Moszyński pisze, że: „Chłop marzy o okresie żniw jako o wielkim oczekującym go święcie”, *idem*, *Kultura ludowa Słowian*, cz. 1: *Kultura materialna*, Warszawa 1967, s. 204.

⁷ SF II 90: Chodził tam i sam ‘tu i tam’.

⁸ K. Moszyński, *Kultura ludowa Słowian*, cz. 1, *op. cit.*, s. 204.

⁹ *Z a d r u g ę* notują: *Słownik serbsko-chorwacko-polski* V. Frančica, Warszawa 1959, t. 2, s. 1182; *Bielorusko-russkij słowar*, red. K.K. Krapiwia, Moskwa 1962, s. 283; *Słownik macedońsko-polski i polsko-macedoński*, red. W. Pianka, Z. Topolińska, B. Vidowski, Warszawa – Skopje 1990, s. 73; a także *Slovensko-polski słowar*, red. B. Ostromecka-Frączak, T. Pelczar, Ljubljana 1996, s. 579; i *Podręczny słownik bułgarsko-polski*, red. F. Sławski, t. 1, Warszawa 1987, s. 240. Także W. Soboda, *Zadruga*, [w:] *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 7, Wrocław 1982, s. 39–42; i H. Popowska-Taborska, *Ślady prastowiańskiego podrugy w językach zachodniosłowiańskich*, „Studia Historyczno-Językowe” (Katowice) 2001, s. 179–182. Por. też określenie *zadrugi* w *Słowniku języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1995, t. 3.

¹⁰ A. Wierzbicka, *Semantyka. Jednostki elementarne i uniwersalne*, Lublin 2006, s. 226–231, *ibidem*: *Rodzaje kulturowe i rodzaje naturalne CHLEB i WODA*, s. 259–265, zwłaszcza eksplicacja CHLEBA, s. 262.

ED₄: Matka p o d e p r z e d r ą g i e m z dziećmi ch a t ę,
Tę co przy piersi mizerną dziecinę
Bierze na plecy, związawszy w płachcinę ‘w czasie żniw’

Lato, Bobr I 11, 20–22;

*korbacz*₅: SEJP Sław II 474: *korbacz* ‘bicz rzemienny, bykowiec’ od XV w. dial. *karbacz* i *karwacz*, ros. dial. zach. *karbáč* ‘sękaty kij’:

ED₅: N i e c h i c h t a p r a c a n i e g n ę b i n i e t r u d z i,
Chociazs (!) się przy niej kiedy napijają
Oprócz że tych dwóch wójt czy podstarosta
Grzbiet leniwemu *korbaczem* o c h ł o s t a ‘oćwiczy’¹¹

Lato, Bobr I 11, 25–30;

*dziesięcina*₆: LI 598: *dziesięcina* ‘część dziesiąta pożytków ziemi, którą jako opłatę oddają’: „Obowiązek ten oddawania kapłanowi *dziesiętej* zbioru części zdawał się być uciążliwością” Skrzet Pr Pol 2, 30. *Dziesięcina* wytyczna ‘snopowa’ i w zbiorach ‘osep’, przykład z XVIII w. SF I 165: *danina* *pieniężna*, *danina* w *naturze*. Nakładać na kogo, ściągać z kogo *daninę*; opłacać, płacić, składać *daninę*:

ED₆: A t e r a z s n o p ó w p e ł n e r o t y,
Znoście go prędzej, gromadźcie w *dziesiątki*,
Z nich układając pod liczbą *namioty*,
Dla zachowania praw Bozkich pamiętki,
By ta, co jemu należy *danina*,
Z chęcią oddana od was *dziesięcina*, ‘dziesięcina snopowa’

Lato, Bobr I 13, 17–22;

*wizja arkadyjska*₇: SMiTK 53: Arkadia – w starożytnej Grecji lesisty kraj na Peloponezie, zamieszkały przez ubogich pasterzy, w poezji bukolicznej Wergiliusza kraina prostoty i szczęśliwości.

U Drużbackiej jest tu *Pochwała lasów*:

ED₇: Zważywszy życia ludzkiego
Uchodzą w *lasy* i *wesołe knieje*.
Mając w nich więcej gustu i ochoty.
Niech kto chce z mojej dzikości się śmieje,
Niedbam nic na to; wolę z swoją *prostotą*
Las, aniżeli świat pełen niecnoty

Bobr I 54, 1–6.

Poszukiwanie tego, co bezpieczne, tak jak „wizja arkadyjska” życia ziemskiego, zapewnia bogini *Cerera* i *Opatrzność Boska*:

¹¹ Linde (L III 433) notuje czasownik *ochłostać* kogoś ‘oćwiczyć, chłosty, okładać’, ros. *ohlestat’*, *ochlystat’*: „złodziej niechaj będzie ochłostany”, Chełm. Pr 189 – przykład z XVII wieku.

ED: O k o o p a t r z n e wdzięczności nas uczy,
Nie tylko konia, lecz cały świat tuczy

Bobr I 10, 5–6.

Opisy te, przez charakter języka, realistyczny i mitologiczny, bliższe są Kochanowskiemu niż Rejowi. Wizji arkadyjskiej Drużbacka poświęciła cały poemat, liczący 5000 wierszy, zatytułowany *Arkadia szczęśliwa*, do dziś niewydany. Pięć różnych rękopisów tego utworu znajduje się w moim archiwum¹².

Słownictwo naturalne i modelowane kulturowo w semantyce CHLEBA E. Drużbackiej pokazuje, iż: „Język można uważać za a u t o t e l i c z n ą w a r t o ś ć k u l t u r y, wartość porównywalną ze s z t u k ą czy też n a u k ą; dotyczy to zarówno języka w sensie s y s t e m u (kodu), jak i języka jako t e k s t u i w y p o w i e d z i. Na język we wszystkich tych znaczeniach c z ł o w i e k reaguje jako na wartość e s t e t y c z n ą i p o z n a w c z ą”¹³.

1.1. Składnia językowo-kulturowa

Na językowy obraz świata¹⁴ będący podstawą rekonstrukcji wizji otaczającej rzeczywistość XVII i XVIII wieku Elżbiety Drużbackiej w polu semantycznym CHLEB składają się:

- właściwości gramatyczne
- liczba mnoga CHLEBA:

ED: *Jak wyproszone chleby w torbie mam na grzbiecie*

BOZ 112, 7–8;

ED: *Zbiega karmić chleby Świąconymi*

Bobr II 23, 29–30;

ED: *Pięć chleby nakarmić pięć tysięcy ludu*

Bobr II 27, 17;

- dopełnienie przyrzeczownikowe, np. *Pani chleba*:

ED: *Lwy afrykańskie prowadzą wesoło,
Trzając grzywy znak dają pokoju
Że panią chleba wiozą a nie boju*

Bobr I 12, 14–16;

- układ znaczeń desygnacyjnych leksemów dotyczących miar chleba:

ED: *Bom chleba zjadła bochenka połowę*

Bobr II 153, 10;

¹² T. Rittel, *Dwa zwierciadła Elżbiety Drużbackiej jako metafora strukturalna „Arkadii szczęśliwej”*, „Studia Historycznojęzykowe” 2001, s. 192–199, *ibidem* informacje bibliograficzne o tekstach rkps.

¹³ A. Masłowski, J. Puzynina, *Kultura języka*, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Warszawa 1993, s. 54. Święty Augustyn ujmował cały proces poznania jako funkcję duchowych władz człowieka, [w:] *idem, Solilokwia*, tłum. A. Świderkówna, Warszawa 2010, s. 218.

¹⁴ R. Grzegorzycowa, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 2004, s. 43–45.

- układ znaczeń konotacyjnych leksemów dotyczących Eucharystii:

ED: *Tak Chrystusowi znać się podobało,
Żebym z rąk twoich, j e g o wzięła c i a ł o* 'chleb'

Bobr II 159, 21–22;

ED: *Zmieni na ziarko, co w nim chleb i trunek* 'Eucharystia'

Bobr II 160, 10;

- układ znaczeń akcydentalnych dotyczących właściwości słowotwórczych leksemów, które wskazują na pewne cechy akcydentalne przedmiotu, np.: *odrobina, kąsek* 'wykładnik małości':

ED: *Że w nim nie znajdziesz chleba* odrobiny

Bobr I 129, 6;

ED: *Przecież mi k a s e k z truczną smakował*

Bobr II 193, 30;

- odsłaniają sposób ujmowania zjawisk, np.: *chlebobawczyni, dzierzawczyny*:

ED: *Chlebobawczynią jestem waszej nędzy*

Bobr I 13, 11;

ED: *Czeka poddaństwo dzierzawczyny nowej*

Bobr I 14, 7;

- tworzą rzeczowniki odsłowne, np. *kłócania*:

ED: *Spyta król: alboż znowu jaka kłócanina
W państwie mojem nastąpiła?*

Bobr II 118, 24–25;

- derywaty o motywacji semantycznej podkreślające cechy istotne przedmiotu, które stają się podstawą wydzielenia klas i tworzenia nazwy¹⁵, jak na przykład *pan, pani, bóg, bogini*:

ED: *Zmiłuj się Pani, niechciej nas tak smucić,
Byś się niemięła za rok znowu wrócić*

Bobr I 13, 29–30;

ED: *Wie, że Pan biegły, ma wszystko na oku*

Bobr I 10, 3;

ED: *Bogom należy dziedzicznie
Z nieba na ziemię chodzić pompatycznie*

Bobr I 13, 9–10;

ED: *Bogini złotym przepasana pasem*

Bobr I 13, 1;

¹⁵ *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkowska, R. Laszkowski, H. Wróbel, Warszawa 1999, s. 375–377.

- kontynuacje semantyczne, czyli zespół cech przysługujących wszystkim desygnatom danej nazwy, kojarzonych przez mówiącego, utrwalonych we frazeologii lub łączliwości, cech negatywnych lub pozytywnych, jak na przykład:

ED: *Bułkę chleba w Jałmużnie, jeżeli wezmiecie,
Więcej nie mam w spiżarni, bo mam zwyczaj taki,
Co z stołu zejdzie, trzeba rozdać* na żebraki ‘cechy pozytywne utrwalone we frazeologii’

BOZ, k. 90, 20–22;

ED: *Słodki chleba kawałek z dobrym przyjacielem*

BOZ, k. 15, 18;

- teksty poetyckie, które ukazują indywidualne widzenie świata poety, zwykle odmienne od spojrzenia ogółu, z przekształceniem znaczeń i łączliwości odbijającej przeciętne widzenie świata. Jest to „wewnętrzna odmiana języka”¹⁶, na przykład:

ED: *Brykają śmiało, stojąc na obroku,
Nieszczęsnej paszy, która je rozbrodła*

Bobr I 113, 7–8;

ED: *Nic nie czując, że rosy nocne, mokre, chłodne,
Dni gorące bez wody i bez chleba głodne*

Bobr II 59, 5–6.

Językowy obraz świata jest więc strukturą pojęciową charakterystyczną dla danego języka, za pomocą którego ludzie mówią tym językiem, ujmując i klasyfikując świat. Rekonstrukcja językowego obrazu rzeczy i zdarzeń (tu CHLEBA w tekstach E. Drużbackiej) obejmuje zarówno płaszczyznę wyrażania (rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki), jak i płaszczyznę treści (opis jednostek semantycznych elementarnych).

2. Składnia semantyczno-leksykalna – nominalna

2.1. Rzeczowniki nazywające jednostki *chleba*

*bułka*₁ Słps. I 446: nazwa okrągłego pieczywa: w języku polskim od początku XVI w. *bułka* ‘białe pieczywo pszenne, okrągłe lub podłużne’. Znaczenie z pierwotnego ‘coś okrągłego’. Paralelny rozwój w językach romańskich i germańskich – fr. *Boule* ‘okrągły chleb, kula, gałka’, szw. *bulle* ‘chleb, bułka’. Wpływ języków zachodnich; ps. **Bula* ‘coś okrągłego, kulistego’:

ED₁: *bułka chleba w jałmużnie* BOZ, k. 90, 20–22 (w Biblii *żywność ubogich* 1 Kor 13, 3);

*bochenek*₂: SEJP 34: stpol., XV w., zapożyczenie śrwniem. *vochenez* / *fochenze* ‘rodzaj pieczywa’, *bochenka* ‘bryła ciasta, chleba’, zgrubienie *bochen* ‘duży bochenek’, stpol. *bochnek* / *bochenek* / *bochniec*:

¹⁶ T. Rittel, *Elżbieta Drużbacka. Język i tekst. Studium lingwistyczne*, Kraków 2007, s. 256–263, 281–284.

ED₂: *Bom chleba zjedła bochenka połowę* Bobr II 153, 10 (w Biblii Sdz 7, 13 Wj 29, 23 *bochen* oraz 1 Sm 2, 36 *bochenek*);

kołacz₃ SEJP 244: od XV w. 'obrzędowe pieczywo weselne lub świąteczne', stpol. rodzaj okrągłego i płaskiego ciasta; ps. **kolačb* 'pieczywo w kształcie koła, pierścienia', ps. *kolo*, Słps. I 102: *koło* z przyr. -*ačb*, pld. też *kolakč* 'koło':

ED₃: *kazał upiec kołacz* Bobr I 145, 9–10; *nie lubi jeść kołacza* BOZ, k. 28, 25–26 znaczenie przenośne 'nie chce bogacza';

suchar₄: L V 407: *suchar* 'bochenek w piecu wysuszony' *sucharek* 'gatunek ciasta', ros. *sucharč* i *sucharik*:

ED₄: *zrobię z chleba suchary* Bobr II 152, 3–4.
Suchar za pasztet (jeść) Bobr II 156, 2 – eksponowanie pokuty Marii Egipcjaki, znaczenie przenośne, uprawianie postu;

biskokt₅, biskopt: L I 110: z łac. chleb przypiekany, dwa razy pieczony, żołnierski, zob. kołacz, placek, suchar:

ED₅: *Jadłam za biskokt chleb* Bobr II 155, 22 – eksponowanie pokuty, znaczenie przenośne, uprawianie postu;

grzanka₆: SEJP 183: pol. bezokolicznik *grzać*, stpol. i dial. *grzać*, ze ściągnięcia **grzejač*, ps. **grėjati*. Od tego *grzanka* i *grzaniec*, L I 241: *grzanka chleba*:

ED₆: *grzanka chleba* Bobr II 112, 22 – eksponowanie pokuty, znaczenie przenośne *wypadła apetycznym żołnierzom z ust grzanka* Bobr I 42, 22.

2.2. Rzeczowniki nazywające miarę, wagę oraz pojemność *chleba* – przydawka ilościowa w związku zrzędu, parametryzacja¹⁷

kawałek₁ SEJP 224: *kawał* od XVIII w. 'część całości' zdr. *kawałek* od XVI w., postać *kawalec* zapożyczona ze średnim. *kavele* 'część, los' (nieznane jeszcze Knapowskiemu). Zanik formy *kawalec* na rzecz *kawałek* (Doroszewski PFil. XIII 80) w wyniku specjalizacji formatu *-ec* dla nazw osób, nie nazw przedmiotów:

ED₁: *gniotę chleba kawałek* Bobr II 154, 6 (w Biblii J 13, 26 *kawałek*, Sdz 13, 1 *kawałek*);

sztuka₂ SEJP 607: od XIV w. (dw. i dziś dial. *štuka*) 'jednostka, egzemplarz', daw. kawał, kawałek, część, dziś sztuka mięsa 'potrawa', zapożyczenie ze średnim. *stuck(e)* i *stěčk(e)* 'część, kawałek':

ED₂: *sztukę chleba* (jeść) Bobr II 66, 28;

¹⁷ J. Machowska-Gąsior, *Semantyczna relewancja w zakresie pojęć: CZĘŚĆ i CAŁOŚĆ w dyskursie wczesnoszkolnym*, [w:] *Relewancja i redundancja w dyskursie edukacyjnym*, red. J. Ożdżyński, T. Rittel, Kraków 2008, s. 252–264, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Logopaedica”, t. 2.

k r o m k a₃ SEJP 261: kromka od XV w. 'odcięty kawałek chleba', stpol. XV w. *kroma* *ps. **kroma* / **kromъ* 'coś odciętego, odkrajanego', zdr. **kromъka*:

ED₃: *niedał chleba kromki* Bobr I 20, 15 (w Biblii 1 Krl 17, 11 *kromka*);

k ą s e k₄ SEJP 227: *kęs*, od XV w. 'kawałek czegoś jadalnego', zdr. *kąsek*, ps. *kąsъ* < **kond-so-* 'kawałek odkruszony, ugryziony', stpol. i dial. 'trochę, nieco, część':

ED₄: *kąski (chleba) popije* Bobr I 155, 20, *kąsek usmażyć* Bobr II 237, 3 (w Biblii 1 Sm 2, 36; *kęs* i Prz 6, 26 *kęs*);

s k i b k a₅ SEJP 551: od XIV w. zdrobnienie *skibka* (od *skiba*) 'mała kromka chleba', *skiba* 'kawałek, pajda, kromka', zapożyczenie ze stniem. *skiba* 'kromka, plasterek':

ED₅: *krając chleba skibki* Bobr I 155, 13 'macocha';

o d r o b i n a₆ SEJP 381: *odrobina* 'drobna cząsteczka, bardzo mała ilość', stpol. od XV w. 'okruszyna, okruch', zdr. *odrobinka*, na wzór *odrobina* 'kawałeczek, okruszyna, odrobina', ps. **drobina* 'okruszyna, okruch' od ps. *drobъ* 'okruchy', drobne, niewielkie przedmioty:

ED₆: *Mój dom tak pusty, co nie z mojej winy, Że w nim nie znajdziesz chleba odrobiny* Bobr II 193, 29–30 (BW Mk 7, 28 *odrobina*; Mt 15, 27 *odrobina*; BT: Mt 15, 27; Mk 7, 28 – *okruszyna*)¹⁸.

2.3. Przymiotniki określające *chleb* w związku zgody z rzeczownikiem

ED₁: *czarny chleb* Bobr I 137, 30 (SWar I 278 *czarny, żytni, razowy*)

ED₂: *codzienny chleb* Bobr I 155, 19 (Jk 2, 15 *codzienny*)

ED₃: *pański chleb* Bobr II 162, 5, *pańskie ciało* Bobr II 162, 5 (J 6, 36 *pański*)

ED₄: *poświęcane chleby* Bobr II 21, 27 (1 Sm 21, 6 – *pokładny chleb*; Mk 2, 26 – *chleb pokładny*)

ED₅: *chleb powszedni* Bobr I 43, 29 (1 Sm 21, 5 *zwykły*; Mt 6, 12 i Łk 11, 3 *powszedni*)

ED₆: *chleb wyproszony* BOZ 112, 7–8 (Mt 7, 9 *prosić o chleb*), SGPK I 181 *chleb proszony* 'zebranina'

ED₇: *chleb żebrany* BOZ, k. 36, 8 (Prz 6, 11 *człowiek żebrzący*; L I 242: *chleb żebrany*)

ED₈: *chleb własny* Bobr II 241, 24 (2 Tes 3, 12 – *własny, swój*; SEJP I 260: *być na własnym chlebie*)

ED₉: *chleb słodki* BOZ, k. 15, 8, i *słodki łakoć* Bobr I 2, 3 (Syr 23, 17 *chleb słodki*)

ED₁₀: *chleb smaczny* Bobr I 84, 22, i *apetyt w smacznym kąsku* BOZ 84, 22 (Rdz 2, 9; Prz 9, 17 *chleb smaczny*; L 18, 8 *kąski smaczne*)

ED₁₁: *o suchym chlebie* Bobr I 55, 4 i Bobr II 152, 4 *suchary* (SWar I 279 *suchy kawałek chleba*; Kpł 7, 10 *suchy*; J 9, 5 *suchy i pokruszony*)

¹⁸ Por. C.K. Norwid, *Moja piosnka. Do kraju tego*, w. 1–3 ma *kruszyńkę chleba*; *świętość chleba* pokazuje Linde (L I 241): „Czemu chleb, kiedy z trafunku na ziemię upadnie, c a ł u j e m y, podniósłszy? Bowiem chleb jest święty”; „Kto chleb ciska, to go po śmierci będzie zbierał”.

ED₁₂: *chleb święty* Bobr II 160, 5–10 (1 Sm 21, 5 i Mt 12, 13, także Cn Th 51 *święty* i L I 241: *święty bo*: „Całujemy go podniósłszy z ziemi” Erazma Civilitas z 1674 r., tłum. Sebastian Klonowic, *Dworstwo obyczajów dobrych*)

ED₁₃: *chleb ewangeliczny* ‘ziarno’ Bobr II 133, 3–4 (Ps 104, 40 *niebieski* i J 6, 33 – *boży*).

2.4. Nazwy podstawowe i przeniesione

*chleb*₁ nazwa podstawowa *chleb* SEJP 60: *chleb* od XIV w. ps. **chlěbъ* ‘pokarm, zboże’, z germ. *hleiba*, goc. *hlaifs*, pol. *Żyto, życie*, dial. *chleb* ‘żyto, zboże’ SGPK I 181: „zebrać chleb z pola” z Lub I 45, por. pole semantyczne *chleba*:

ED₁: *Pani chleba* Bobr I 12, 16, *zboże w mędlach* Bobr I 15, 20, kłos pszenicy Bobr II 42, 18; kłos jęczmienia Bobr I 11, 15, snop piastuje Bobr I 10, 11, snopków wojska Bobr I 13, 6 ‘znaczenie metaforyczne wojny’;

*ziarno*₂ SEJP 739 od XV w. ‘nasienie zbóż i innych roślin, zboża’, zdr. *ziarenko, Ziarko*, ps. **zrno* ‘ziarno’:

ED₂: *ziarno ewangeliczne* Bobr II 133, 3–4, *ziarno święte* Bobr II 160, 5–10, *ziarko* Bobr II 160, 10 (Rdz 1, 29 *ziarno*, Mt 13, *ziarno*, J 6, 35–37 *ziarno*);

*chleb powszedni*₃:

ED₃: *Niemielibyśmy powszedniego chleba,*
O który co dzień z żebrakami prosim

Bobr I 43, 29–30

(słowa Boga w Biblii Łk 11, 3, Mt 6, 11, *chleba naszego powszechnego* i J 6, 35 „jam jest chleb”); Słowo o Bogu_{3b} ‘chleb duchowy’:

ED₄: *Wszak wiesz ojcze, że nie samym chlebem*
Człowiek powinien żyć, lecz Słowem Bożym

Bobr II 155, 23–24;

Jużem ci rzekła, że nad Słowem Bożem,
Lepszy posiłek w chlebie być nie może

Bobr II 158, 9–10

(J 6, 35 *jam jest chleb*);

*manna*₅ SWar III 274 ‘tylko jako pokarm z nieba w podaniu biblijnym’: przen. *manna z nieba* spada komu ‘coś przychodzi łatwo, bez wysiłku’ jako manna z nieba, manna z rosą spadła, SWar III 274; fraz. manna z nieba, spada ‘ktoś otrzyma coś potrzebnego mu, na co nie zapracował. NKPP I 250 fraz.: „Gdyby nie było chleba po dziurki, sprzykrzyłaby się manna i przepiórki” ‘nic nie zastąpi powszedniego chleba’, z 1894 r.:

ED₅: *I gdyby chleba nie było po dziurki,*
Zprzykrzyła by się manna i przepiórki

Bobr I 44, 3–4;

*Że po przyjęciu skrytej manny w skrzyni,
Świątą niewiastę, już aniołem zowie*

Bobr II 163, 18–19

(manny ku jedzeniu Ps 77, 2);

chlebobdawczyni₆ ESJP 132: *chlebobdawca* 1584, XV w., przekład z niem. *Brot Geber* ‘dawacz chleba’; LI 240: chlebobdawca ‘chleba dający’, *chlebobdawcza Ceres* i *chlebobdawczyni*, przykład z 1638 Erazma Otwinowskiego, tłumacza Owidiusza ‘dobroczyńca, dobrodziej’:

ED₆: *Chlebobdawczyną jestem* Bobr I 13, 11–22, złożenie rzeczownika i czasownika jako określenie Cerery;

Ceres₇ nazwa przeniesiona (Grimal 1990: 60): rz. *Ceres*, gr. *Demeter*, bogini zbiorów, patronka urodzajów z atrybutem *kłosa*, przetworzenie mitu *Demeter*; LI 227: *Ceres, Cerera* ‘bogini’, do Cerery należący:

ED₇: *Cerery obrazy* Bobr I 10, 9–12,
Ceres sieje, uprawuje pola Bobr II 217, 13–18;

Fortuna₈ nazwa przeniesiona (SMiTK 292: staroitalska bogini płodności i urodzaju, później szczęścia i nieszczęścia, utożsamiana z gr. *Tyche*. Jej emblematy to *koło, rufa okrętu* i *kłosa*, od łac. *fors* ‘los, traf’):

ED₈: *Pani szczęścia* Bobr II 204, 1 *Bogini od szczęścia* Bobr II 232, 17–30, *Pani Fortuna* Bobr II 255, 4–6, *Szczęścia rozdawczyni* Bobr II 255, 5 – innowacja wymieniająca, tak jak *Pani chleba* ‘Ceres’.

Jej obraz zawiera kategorie stylistyczne charakterystyczne dla stylu wysokiego i konceptualności barokowej¹⁹. Zjawiska te ukazują definicje metaforyczne urody kobiety: *fortunnej królowej*, i urody młodzieńca: *Kupido prawdziwy*, por. dwa fragmenty tekstu:

ED₉: *Oczu jej jasność, przyrównać się godzi
Do gwiazd, gdy niebo wróży nam pogodę,
Albo jutrenka, co przed słońcem chodzi,
W ślicznej purpurze pokaże urodę;
Lilia mleczna, gdy zrumianą zorzę
Zmieszane, wielu kochanków pomorzę*

Bobr II 233, 19–24 – ‘portret Fortuny’;

ED₁₀: *Twarz jego wdzięczna, białość równa mleku,
Z rumieńcem róży rozkwitłej zmieszana,
Wzrost dziecka wydał w siedmioletnim wieku,
Głowa w kędziory długie pozwijana,
Oczy śmiejące, brwi właśnie dwie tęczy*

¹⁹ T. Skubalanka, *Główne tendencje stylistyczne w polskiej poezji barokowej*, [w:] *Barok w polskiej kulturze, literaturze i języku*, red. M. Stępień, S. Urbańczyk, Kraków 1992, s. 189–198.

*Głós mówiącego, jak więc strumyk brzęczy...
Skład ciała musiał główny tokarz toczyć*

Bobr II 197, 13–23 'portret *Kupidyna*'.

2.4.1. Styl przeniesiony

Obie boginie (*Pani chleba* 'Cerera' i *Pani szczęścia* 'Fortuna') używają u Drużbackiej także kodu niskiego, ekspresywnego, potocznego, zawierającego składniki frazeologiczne²⁰, na przykład:

brykać₁: L I 176: 'wierzgać, właściwie o koniach, podskakiwać, biegać' „Fortuna często bryka” Kochow 301, przykład z XVII w.:

ED₁: *Zaczęłeś brykać* 'Adolfie' na mym własnym chlebie?

Bobr II 241, 24;

mleć₂: L III 131: mleć mąkę, fig. mleć językiem, młynkować, wiele i nie do rzeczy gadać, „Mleć językiem i strzelać oczyma” Przyb Milt 368 – przykład z XVIII w.:

ED₂: *Bo ich 'kobiet' języki są nieprzyjaciele,
Kiedy nim która bez potrzeby miele*

Bobr II 243, 17–18;

świegotać₃: L V 522: świegotka 'szczebiot, klekot, świegotliwy, język mu jak na kołowrocie biega, młynkuje', „Świegotliwa baba” Herbst Art B, przykład z XVI w.:

ED₃: *Przynajże sama 'Adolf do Fortuny' luboś wielowładna,
Lubo z Bozkiego plemienia pochodzisz,
Żeś świegotliwa do upadku snadna,
Dość na tym, że się białogłową rodzisz*

Bobr II 243, 13–18;

tchnąć się₄: L V 674: tknąć co, tykać się, tknąć się czego, tykać się czego, np. palcami:

ED₄: *Ledwieś był godzien tchnąć się mych podwiązek*

Bobr II 242, 9.

Jest to elegancka perwersja, jako przykład opisu uczucia rozkoszy płynącego, jak pisze Drużbacka, z *miłych widoków* tego, czym się *długo oko paśto*²¹:

wybóść₅: L VI 455: 'wybość, wybodł, wybodzie, wybodzą' [dk.], bodąc wykluć, wypchnąć, wybić – przykład z Reja, *Zwierzyniec*, XVI w.:

²⁰ T. Rittel, *Frazeologizmy z pola 'miłości przykładnej' Elżbiety Drużbackiej. Słowo i gest. (W kontekście rozważań nad wyrazem frazeologicznym)*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 37: 2001, s. 99–127.

²¹ M. Prejs, *Poezja późnego baroku*, Warszawa 1989, s. 73–74; W. Borowy, *Drużbaciana*, „Pamiętnik Literacki”, t. 41: 1950, z. 3–4, s. 6 i nast.; A. Wilkoń, *Kategorie stylistyczne w poezji barokowej*, [w:] *idem, Język artystyczny. Studia i szkice*, Katowice 1999, s. 131–144.

ED₅: *Miłość mię na świat przeciw wam przywiodła,
Nie dla chciwości zebrania pieniędzy,
Lecz by was bieda z domów niewybo dła* ‘mówi Cerera’

Bobr I 13, 12–14;

z a ż y ć₆: L VI 962: zażyć, zażywać ‘mieć w użyciu, używać’ zażywać, zażyć, czuć, uczuć
dogodność czego, „Niech raz przed śmiercią tych pociech z a ż y j e” Past
Fid 104, przykł. Z XVIII w.: Z a ż y ł a ś dobrego, skorzystaj też złego, Cn Ad
1310 z XVII w.:

ED₆: *Z a ż y w a ć z tobą słodczy nie chrzanu*

Bobr II 246, 30;

*Na cóż go było pytać, jak czas długi
Na wyspie szczęścia d e l i c y i z a ż y w a?*

Bobr II 243, 7–8.

W przykładach od ED₁ do ED₆ występuje rozluźnienie, jak pisze Teresa Skubalanka²², klasycznych norm wysokiego stylu.

W *Arkadii* Drużbackiej mieszczą się tu czasowniki z tematami gwarowymi i potocznymi, na przykład: *brykać, dogrzewać, fukać, gorgolić, komosić, łajać, wędzić, zazierać i zrzucić*²³, por. kontekst zdania metaforycznego z czasownikiem *zrzucić* ‘strącić’:

z r u c i ć₇: L VI 1158: ‘strącić’, SGPK VI 414: zrzucić Łęcz. 250 i *srucić* Krak IV, 180
i *srucić* Krak IV 73 ‘pozbawić czego’:

ED₇: *A po tym z siebie ciężar guwernantki z r u c e*

BOZ 31, 23–24.

3. Składnia sematyczno-leksykalna – werbalna

Czasowniki antropocentryczne „pełne” dzielą się na trzy grupy. Są to: czasowniki kulturowo stanowione – biblizmy; czasowniki mówienia – *verba dicendi* i czasowniki czynnościowe – semantycznie „zupełne”.

3.1. Czasowniki kulturowo stanowione – biblizmy

Czasowniki kulturowo stanowione są tu rozumiane jako wyrazy oraz utrwalone związki wyrazowe, które pochodzą z języka polskich przekładów Biblii lub powstały pod wpływem treści Biblii²⁴.

Większość biblizmów należy, zdaniem Jana Godynia, do: „najstarszej warstwy języka polskiego”²⁵. W zbiorze czasowników związanych z leksemem CHLEB u Drużbackiej znajdują się przykłady potwierdzające związek literackiej polszczy-

²² T. Skubalanka, *Główne tendencje stylistyczne...*, op. cit., s. 197.

²³ T. Rittel, *Czasownik w „Arkadii” Elżbiety Drużbackiej. W kontekście rozważań nad wyrazem morfologicznym*, „Studia Historycznojęzykowe” 1996, s. 256–269.

²⁴ T. Skubalanka, *Archaizmy leksykalne pochodzenia biblijnego w polskiej frazeologii*, „Studia Historycznojęzykowe” 2001, s. 213–221.

²⁵ J. Godyń, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblijny języka polskiego*, Kraków – Warszawa 1995, s. 11–23.

zny Drużbackiej z Biblią. Podstawę lokalizacji biblizmu stanowi dla nas *Biblia* księdza Jakuba Wujka, gdyż wychodzimy z założenia, że jest to najbliższy autorce polski przekład Starego i Nowego Testamentu²⁶, por. wybrane zapisy tegoż użycia w kolejności alfabetycznej:

DAĆ₁ – bibl. L I 598: dadź, dać, ‘udzielić’, „Co drugim dać, tego sam nie masz”. Rys Ad 6 ‘dać komu co, udzielić, użyczyć’; SF I 161: dać, dawać, dawać czego – komu, podać, ofiarować np. *dać chleba*:

ED₁: *Groźno przykażą d a w a j matko chleba*

Bobr I 25, 27;

BW: Chleba naszego powszedniego d a j nam dzisiaj (Mt 6, 9–13); albowiem łaknąłem a d a l i ś c i e mi jeść (Mt 25, 35);

JEŚĆ₂ – bibl. L II 267: *jeść ‘zażywać pokarm za pomocą żucia’, „Chleb i mięsa jedzono”, Sk Kar 191; „Jedz chleb, nie spluskasz się”, Cn Ad 317; SF I 310: dawać jeść sobie, komu przynosić jeść, co komu, coś do jedzenia:

ED₂: *Szatan mu też dał radę uczynić się chorem,
Żeby siostra j e ś ć bratu p r z y n i o s ł a wieczorem*

Bobr II 90, 27–28;

J e m y ser z chlebem i masło z jaszczyka

Bobr I 56, 24;

BW: Z każdego drzewa rajskiego j e d z, ale z drzewa wiadomości dobrego i złego n i e j e d z, bo którego dnia będziesz j a d ł z niego, śmiercią umrzesz (Rdz 2, 17);

ŁAMAĆ (SIĘ)₃ – bibl. L II 586: łamać, ‘na kawałki rozłamywać, przełamywać, kruszyć’; SF I 401: łamać co, kruszyć na kawałki, z kim opłatek ‘dzielić się’:

ED₃: Dał kapłan wiarę słowom Dawida, na znamie
Tego, wzięwszy chleb w ręce rozdając go ł a m i e ‘dzieli się’

Bobr II 22, 17–18;

BW: Ani pamiętacie, gdym pięcioro chleba ł a m a ł na pięć tysięcy... (Mk 8, 19);

POSILAĆ₄ – bibl. L IV 372: posilać ‘sił dodawać, pokrzepiać’, „Wino posila żołądek”, Urząd 457; SF II 894: żołądek czczy, pełny, pusty napełnić:

ED₄: O jakże by się na tym nie omylił,
Głodnego gościa żołądek p o s i l i ł ‘napełnił’

Bobr II 218, 29–30;

BW: I przyniosę kęs chleba i p o s i l i c i e serca wasze (Rdz 18, 5);

POKRZEPIĆ₅ – bibl. synonim *posilić*. L IV 291: Pokrzep, pokrzepienie, posiłek, co pokrzepia, posilić, „Jestem na czczo, nie mógłbym się tu czym pokrzepić?” Teat 13, 110; SF II 709 pokarm, codzienny, posilny, przen. pokarm duchowy, umysłowy:

²⁶ Biblia w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 r., transkrypcja typu B oryginalnego tekstu z XVI w., Warszawa 1999, wstęp ks. J. Frankowskiego.

ED₅: *Pojąc się nie mógł, głodem zwiędły, suchy,
Gdzie jest, gdzie siły tak prędko p o k r z e p i ł 'posilił'*

Bobr II 216, 8-9;

BW: Zjedz pierwszej trochę chleba a p o k r z e p żołądka a tak pojedziesz (Rdz 19, 5);

P O Ż Y W A Ć₆ – bibl. L IV 451: pożywać, zażywać pokarm, jeść; „Rzekł Jezus: Kto pożywa ciało moje i pije krew moją...” Sekl Joan 6; SF II 795: zażyć, zażywać kogo, co lekarstwo, krople, proszki, ‘przyjąć, wziąć, połknąć’:

ED₆: *Żeby z rąk twoich, jego wzięła c i a ł o,
Którego dotąd żem nie p o ż y w a ł a 'chleb'*

Bobr II 159, 22-23;

BW: aniśmy chleba darmo od kogo p o ż y w a ł i (2 Ts 3, 8);

P O Ś C I Ć₇ – bibl. L IV 368: pościć, poszczywać, paszczać, pościć z cnoty, dla utrapienia ciała, Abo z rozkazania bożego, kościelnego Abo starszych, „Udał się na pokutę i pościł o wodzie tylko a chlebie” Biel 83, pościć się, pościć, nie jeść; SF I 737: post ścisły, surowy, pościć o chlebie i wodzie. Jeść z postem, jeść postno, bezmięsne potrawy, nie jeść mięsa, pościć:

ED₇: *Jam światło zgubił, ja go poszukam u ciebie,
Będę oń prosił p o s z c z q c o w o d z i e, i c h l e b i e 'nie jeść'*

Bobr II 113, 14-15;

*Nie masz baczności co mnie nad to troszcze
Dotąd nie jadłam i cały dzień p o s z c z e 'dla utrapienia ciała'*

Bobr II 198, 5-6;

BW: A gdy p o ś c i ł czterdzieści dni i czterdzieści nocy, potym łaknął (Mt 4, 2);

Ż Y Ć₈ – bibl. L VI 1199: żyć, żył, żywie (żywić, żywi), „Żyję, żywot prowadzę jako człowiek” Cn Th 1460, „Żyję czym, żywię się” Cn Th 1460; SF II 896: życie, ‘egzystencja, tryb życia, działalność czyja’:

ED₈: *Wszakże wiesz ojczu, że nie samym chlebem
Człowiek powinien żyć, lecz słowem Bożym 'żywić się'*

Bobr II 155, 23-24;

BW: Nie samym chlebem ży w i e człowiek, ale wszelkim słowem, które pochodzi z ust Bożych (Pwt 8, 3);

W Y K A R M I Ć₉ – bibl. L II 321: karmić, dawać karmy, jadło, pokarm, jeść i pić, dawać; karmić piersiami, dawać ssać; SF I 319: karmić kogo czym, dzieci piersią, konia sianem, drób ziarnem:

ED₉: *Wychowaną na łonie, wykarminą chlebem
Ze stołu swego, teraz oświadcza się niebem*

Bobr II 85, 13-14;

BW: I n a k a r m i ł je tłustością zboża a nasycił je miodem z opoki (Ps 81, 1, 17).

3.2. Czasowniki mówienia

Są to czasowniki rozumiane jako zakres pojęciowy przeniesiony z gramatyki łacińskiej terminu *verba dicendi*, czyli czasowniki odnoszące się do mówienia albo też, zdaniem Krystyny Kleszczowej, całe konstrukcje składniowe odnoszące się do mówienia i znaczące razem z innymi elementami konstrukcji zdaniowej²⁷. W zbiorze czasowników związanych z leksemem CHLEB u Drużbackiej znajdują się przykłady pokazujące użycia adresatywne, dotyczące sprawców czynności mówienia i prośby, jako akty mowy nakłaniające²⁸. Por. następujące zapisy, odpowiadające adresatowi czynności mówienia, jako chcenie nadawcy z informacją, że czynność odbywa się przy pomocy m o w y:

(WY) P R O S I Ć₁₀ – L VI 569: wyprosić, prośbą, czyli prosząc, od kogo wyrobić, wyjednać, uzyskać, uprosić. „Wypraszam co” Cn Th 1325; SF I 752: prosić czego (z dopełniaczem cząstkowym), prosić chleba, wody, noża:

ED₁₀: *Pańskie przybycie pewną ufność rodzi,
Że chleb i żywność poddani wyproszą* ‘prośbą pana nakłonią’
Bobr II 176, 20;

Póki się krył przed Saulem, póki chleba prosił ‘Dawid’
Póki żywność na grzbiecie braci w obóz nosił
Bobr II 75, 21–22;

Proś chleba z swą Sylwaną, ubogi pielgrzymie
Zapomnij żeś miał kiedy Proteusza imię ‘prosić czego’
BOZ 57, 17–18;

*Niemielibyśmy powszedniego chleba,
O który co dzień z żebrakami prosim* ‘wypraszany’
Bobr I 43, 29–30;

Ż A Ł O W A Ć₁₁ – L VI 809: żałować, żałuje kogo czego, oszczędzać, skępić, „Nędznieszemu nie żałuj chleba swego”; Rej Wiz 191 ‘udzielaj, nie ściskaj ręki’; SF II 891: żałować czego, pieniędzy, wysiłku, skąpić, żałować na co:

ED₁₁: *Miłosierna to Pani zwłaszcza na swe ziomki*
Wiem że a ł o w a ć n i e b ę d z i e d l a m n i e c h l e b a k r o m k i
BOZ 42, 17–18;

Ż E B R A Ć₁₂ ‘prosić o’ – L VI 1003: żebrać, żebrze, żebrał, żebrzał, żebrze, jałmużny prosić, z torbą chodzić. „Chodzi z miejsca na miejsce i żebrze z torbą” Haur Sk 40; SF: 1. Natrętna żebranina (żebranie, żebractwo), 2. Chodzić, pójść, włożyć się po żebraninie, uprawiać żebraninę (żebrać), 3. Utrzymywać

²⁷ K. Kleszczowa, *Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiana znaczeń*, Katowice 1989, s. 7–16, 63–71.

²⁸ L. Tymiakin, *Nakłanianie subdyrektywne. Propozycja, prośba i rada w realizacjach młodzieży gimnazjalnej, Zagadnienia wybrane*, Lublin 2007, s. 103, 143; J. Puzynina, *O dyskursie oceniającym i dyrektywnym w tekstach prasy codziennej*, „Poradnik Językowy” 1984, z. 2, s. 69–74 (autorka wprowadza termin *performatywa niedyrektywne*).

się, żyć z żebraniy; SEJP 753: żebrać, od XIV w. prosić o jałmużnę, chodzić po prośbie ‘prosić o jałmużnę’:

ED₁₂: *Nieprzestał żebrać Dawid od kapłana chleba*

Bobr II 22, 1.

3.3. Czasowniki czynnościowe „zupelne”

Czasowniki czynnościowe to czasowniki mające charakter aktywny, oznaczają one jakieś działanie subiektu, jego czynny udział w sytuacji. Nie dotyczą jednak zmiany stanu. Są to czasowniki tak zwane pełnoznaczne, czyli „będące nosicielami treści predykatywnej, nie wymagającej obligatoryjnego uzupełnienia o inną treść predykatywną”²⁹.

W zbiorze czasowników związanych treściowo z leksemem CHLEB znajdują się u Drużbackiej następujące przykłady takiego użycia:

KOSZTOWAĆ₁₃ – L II 462: kosztować co, skosztować, ukuszeniem smakiem doświadczać, zażywać trochę, przez krótki czas, „Nie skosztuj chleba albo czego innego”, 2 Sm 4; SF I 349: kosztować czego, (nie co), próbować smakiem:

ED₁₃: *Tańcem zagrani skosztują orzady,
Smaczeńć to rzeczy, wątrobę ochłodzą* ‘próbować smakiem’

Bobr I 111, 7–8;

*Poglądał mile okiem appetycznym
Na fru kta, które wabią swemi gusty
Oczy pragnieniem martwią ustawicznym
Bo nie podobna kosztować je usty* ‘próbować smakiem’

Bobr II 210, 19–22;

KRAJAĆ₁₄ – L II 480: krajać odrzynając, podzielić, rznąć. Z swobodną drużyną chleb przyjemniej kroję; je każdy do sytości Hor Jat 240; „Starszy brat mięso kraje, a młodszy odbiera” Pot Arg 459; SF I 353: krajać (się), co czym, krajać chleb nożem, krajać na co (na kawałki):

ED₁₄: *Nie jako matka, ale zła macocha
Wzięła w opiekę, krając chleba ski bki,
Nad każdą ledwie nie płacze, nie szlocha* ‘dzielić, rznąć’

Bobr I 155, 12–14;

KUPOWAĆ₁₅ – L II 549: kupować, za ugodzoną cenę kupować, nabywać, „Tanio kupić, a drogo sprzedać każdy się stara” Mon 66, 220; SF I 368: kupić, kupować co, czego, na co, za co, dla kogo, u kogo, do czego:

ED₁₅: *Jakoż na wojnę zaczętą przynoszę,*

²⁹ O czasownikach pełnoznacznych i tzw. posiłkowych zob.: R. Laskowski, *Uwagi o semantyce predykatów*, [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, op. cit., s. 172–174, cyt. ze s. 173.

*Jałmużny wziętej, od kogoś trzy grosze
Za tę kupujq chleba do obozu 'nabywają chleba'*

Bobr II 151, 27–29;

NASYCIĆ₁₆ – L III 292: nasycić, sytym robić, do sytu nakarmić, „Nie nasyci głodnego, jeśli chleba nie kupi” Pot Jow 214; SF I 487: nasycić co czym, zaspokoić, zadowolić:

ED₁₆: *Nasycił księżę i ciała i ducha
Miały i oczy delicje swoje 'nakarmił dosyta'*

Bobr II 219, 19–20;

SMAKOWAĆ₁₇ – L V 341: smakować, smakować czego, kosztować czego, smakiem kosztować czego, dochodzić; „Smakując popijam, kosztuje trunki” Cn Th 1028; SF II 156 samkować co, czego, próbować smak, kosztować czego:

ED₁₇: *Przecież mi kqsek z trucizną smakował 'uczucie samemu mieć'*

Bobr I 129, 6;

ZARABIAĆ₁₈ – L VI 875: zarobić, robotę zyskać, zapracować, zysk, „Pracą rąk swoich zarabiała na pożywienie swoje” Radz Żyw Mar 28; SF II 771 'zarabiać, osiągać zysk za pracę':

ED₁₈: *I mowi, ach Limondzie, kiedybym żebracze
Łachmany nosić miała, y zarabiać chleba 'zyskać, zapracować'*

BOZ 26, 8–9;

ZAZYWAĆ₁₉ – L VI 962: zażyć, zażywać czego, być w używaniu czego; zażywać wewnętrznie. „Wędzone mięsa często zażywane nie są zdrowe” Haur Sk 505; SF II 795: zażyć, zażywać, lekarstwo, krople, pastylki; 2. pokierować kim (koniem) zażywać kogo na kogo, na co, używać przeciwko komu, czemu, użyć jako:

ED₁₉: *Potrąw Egipskich, smaków przy rozpustach
Com z ażywała, ten z nich odor czuję 'brać w siebie pokarm'*

Bobr II 156, 23–24;

ŻYWIĆ SIĘ₂₀ – L VI 1210: żywić kogo, żywić się czym, strawą jaką, karmić się Cn Th 1463; SF 902: żywność dla kogo, dla czego, brak leksemu *żywić się*, jest znaczenie przenośne 'żywić jakiegoś uczucia, ufność do kogo'. SEJP 759: żywić od XIV w.: dostarczać pokarmu potrzebnego do życia, karmić:

ED₂₀: *Kraj kraje żywi, napełniając chleby 'karmi chlebem'*

Bobr II 260, 5.

Jak widać, w czasownikach antropocentrycznych czynność zawarta w predykatie oznacza używanie przez kogoś CHLEBA jako pokarmu. Musi on dotyczyć żywotnych (osób lub zwierząt), argumentem drugim zaś musi być obiekt (jeden lub wiele). Schemat zdania ma wtedy postać X – Z – Y, gdzie X – argument 1, w którym może być agens osobowy, subiekt, Z – predykat musi dotyczyć żywotnych

(osób lub zwierząt), Y argument 2 może być rzeczowy, jako obiekt. Na przykład *Bom* (argument 1 – osobowy), *chleba* (argument 2 – obiekt związany z jedzeniem), *zjadła* (predykat osobowy, który dotyczy czasowników antropocentrycznych „zupelnych”), *bochenka połowę* – rozwinięcie drugiego argumentu (Bobr II 153, 10).

3.4. Czasowniki posiłkowe „niezupelne”

Czasowniki posiłkowe pozbawione są treści predykatywnej, są niemniej nosicielami kategorii gramatycznych predykatu właśnie jako czasowniki posiłkowe. Typowymi czasownikami posiłkowymi są: BYĆ, MIEĆ, i nieczasownikowy predykatyw: TO³⁰. W podobnym sensie jako semantycznie „niezupelne” są używane czasowniki fa z o w e ZACZYNAĆ, KOŃCZYĆ i m o d a l n e MÓC, MUSIEĆ itp. W zbiorze czasowników semantycznie „niezupelnych” związanych treściowo z leksemem CHLEB znajdują się u Drużbackiej następujące użycia:

BYĆ₂₁ – L I 204: byǳ, być, był, będzie, bądź, jest, są [ndk.] być, mieć, eksystować; SF 122: być z dopełniaczem – dobrej myśli, zdania, mniemania, być czym, być czym, być sobą, być komu czym, być czego, po co, itd.:

ED₂₁: *Igdyby chleba nie było po dziurki*
Z przykrzytały się manna, i przepiórki ‘synonim istnieć, egzystować’

Bobr I 44, 3–4;

Wiem, żałować nie będzie chleba kromki ‘nie będzie odnawiać’

BOZ 42, 17–18;

CHCIEĆ₂₂ – L I 253: chcieć, raczyć, z drugim przypadkiem, chcieć czego, pragnąć, żądać czego; „Usiedzie sam, kto jeść chce, choć go nie posadzisz” Burl A3; SF I 130: chcieć aby, żeby, chcieć czego, chcieć coś, chcieć co (czego) od kogo, itd.:

ED₂₂: *Masz wszystko, co chce sz, co tylko myśl żąda,*
W czym serce twoje, chce sobie smakować ‘pragnie’

Bobr II 237, 20–21;

MIEĆ₂₃ – L III 83: mieć, miał, mieli, ma, mam, miewać, posiadać, w majątku dzierżawić, „Pieniądze miał, ale zdrowia nie miał” SK Dz 874, mam co, nie jestem bez tego, należy to do mnie; SF 436: mieć co (z właścicielem), mieć co jakie, w czym, mieć kogo, mieć na celu, mieć czas jaki, mieć formę jaką, mieć kierunek jaki, mieć z czym komunikację, itd.:

ED₂₃: *Byle chleb miała, gdy jeść nie lubi kołacza* ‘posiadać

BOZ 28, 25–26;

Zkąd ma prognostyk opatrności nieba,

Że z żoną z dziećmi dość będzie miał chleba ‘poddostatkiem’

Bobr I 12, 3–4;

³⁰ Czasownik *mieć* jako przynależny do czasowników szerokiej semantyki wprowadzam też do tego typu analiz, zob. T. Rittel, *Stopień analitycznych form czasowników szerokiej semantyki* był, miał, mógł, chciał, [w:] *eadem*, *Szyk członów w obrębie form czasu przeszłego i trybu przypuszczającego*, Wrocław 1975, s. 54–57.

MÓC₂₄ – L III 150: módz, móc, mogł, mogli, może, mogą: Wszystko to może nie być, wszystko to być może Pot Arg 701; SF I 459: robię, co mogę, robi, co może, staram się, stara się usilnie: Człek żyje, jak może, i robi, co może, dla ojca, dla żony dla dzieci:

ED₂₄: *Jużem ci rzekła, że nad słowo Boże
Lepszy posiłek w chlebie być nie może 'cum infinitivus'*

Bobr II 158, 9–10;

STANAĆ ZA (STAWAĆ)₂₅ – L V 433: stanąć, stanie, stawać, stanąć komu za co, 'zastąpić u kogo co, powetować'. „Głód stanie za kuchmistrza” Fr Ad 8; SF II 199: stanąć komu za co, być czym, wystarczy za co, stanąć komu za wszystko, zastąpić:

ED₂₅: *Nie śpią, nie piją, a w kilka dni jedzą,
Stanieć za pokarm nadzieja, która ci
Prędkie widzenie Bogini przyrzeka 'zastąpić'*

Bobr II 211, 13–14;

*Spytam: powiedz mi święta pani proszę,
Czem teraz żyjesz gdyż chleba nie stało? 'zastępujesz'*

Bobr II 158, 5–6;

ZACZAĆ₂₆ – L VI 730: zacząć, zaczął, zaczęły, zaczęli, zacznie, zacznę, zaczynać [ndk.] 'początek czynić, zacząć, rozpoczynać'. SF II 727: zacząć, zaczynać co (teraz z domyślnym lub wypowiedzianym bezokolicznikiem), zabierać się do czego, rozpocząć co:

ED₂₆: *Zacząłeś brykać na mym własnym chlebie 'rozpocząłeś cum infinitivus'*

Bobr II 241, 24.

Linguistic and Reality Describing as well as Cultural Model in Elżbieta Drużbacka's Texts (with an Example of the Lexical Unit *chleb* [bread])

Abstract

The paper presents linguistic and reality describing model of description of language with an example of the word *chleb* (bread) in Elżbieta Drużbacka's works. The linguistic and reality describing model includes both relevant elements of reality (e.g. *czas żniwa/ harvest time*) and relevant elements of culture (e.g. folk culture of the Slavs) and language. In a reconstruction of the linguistic image of reality of the 17th and 18th century the level of expression (nouns, adjectives, verbs) as well as the level of the content (description of elementary semantic items) were taken into account.